Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

ADOLAT VA EHTIYOJLARNI E’TIROF ETISH: TA’LIM TASHKILOTI RAHBARLARINING IJTIMOIY TASHABBUSLARIDA TENG IMKONIYATLAR HAMDA RESURSLAR TAQSIMOTI

Vosidjon Rasuljonovich Abduraxmonov*
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
✉ vosidjon@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada teng resurs, teng imkoniyat va real foydalanish shartlari farqlanadi. Imkoniyatlar yondashuvi institutsional-iqtisodiy tahlil bilan birlashtiriladi. Minimal kafolat, ehtiyojga sezgir ustuvorlik va ochiq qayta ko‘rish tamoyillari taklif etiladi. Taqsimotda yashirin mehnat xarajatlari hisobga olinadi. Mezonga oid xulosalar tayyor budjet formulasi emas; ularning amaliy ta’siri empirik tekshiruvni talab qiladi.

Kalit so‘zlar

taqsimot adolati, ehtiyoj, teng imkoniyat, real imkoniyat, inklyuziya, budjet cheklovi, yashirin mehnat, hisobdorlik.

DOI: 10.5281/zenodo.23414179

KIRISH

Adolatli tashabbus haqida hukm chiqarishda ajratilgan resurs bilan undan foydalanish imkoniyatini bir xil o‘lchov deb bo‘lmaydi. Bir shaxs uchun yetarli vosita boshqasi uchun qo‘shimcha tashkiliy yordamsiz foydasiz qolishi mumkin. Mazkur maqola shaxslar o‘rtasidagi farqni kamchiliklar ro‘yxati sifatida emas, resursni ta’limiy imkoniyatga aylantirish sharoiti sifatida o‘rganadi. Ehtiyojga ko‘ra yordam berish ham o‘z-o‘zidan xolis emas: uning mezoni va qaror yo‘li ochiq bo‘lishi kerak. Shu sabab iqtisodiy hisob, shaxsning tajribasi va normativ mezon birgalikda tekshiriladi. Taqsimotning maqsadi barcha natijani bir xillashtirish emas, real ishtirokni asossiz cheklaydigan to‘siqlarni aniqlash va ularni kamaytirish yo‘lini asoslashdir.

Nazariy muammo va tadqiqot maqsadi. Ta’lim tashkilotida barcha ishtirokchiga bir xil resurs berilishi adolatli ko‘rinishi mumkin. Ammo resursdan foydalanish sharoitlari turlicha bo‘lsa, bir xil taqsimot teng imkoniyat yaratmasligi mumkin. Masalan, qo‘shimcha mashg‘ulotga kirish huquqi barcha uchun ochiq bo‘lsa ham, vaqt, transport yoki moslashtirilgan materialga ehtiyoj ayrim shaxsning real ishtirokini cheklashi mumkin. Bu fikriy vaziyatlar tenglikni faqat ajratilgan mablag‘ yoki taklif qilingan xizmat bilan o‘lchash yetarli emasligini ko‘rsatadi. Maqola teng resursdan real imkoniyatga o‘tish muammosini o‘rganadi.

Mahalliy adabiyotdagi inklyuziv ta’lim muammolariga oid ish tashkiliy to‘siqlar va ularni bartaraf etish masalasini qo‘yadi [1]. Oliy ta’limni moliyalashtirishga doir boshqa tadqiqot resurs jalb qilishning zamonaviy vositalarini muhokama qiladi [2]. Ushbu ikki yo‘nalish bir-birini to‘ldiradi, lekin aynan bir masalani yechmaydi. Ko‘proq mablag‘ topish uning adolatli sarflanishini kafolatlamaydi; adolatli niyat esa resurs yetishmasligini o‘z-o‘zidan bartaraf etmaydi. Rahbar tashabbusining iqtisodiy va axloqiy asoslari shu sabab birgalikda tahlil qilinishi kerak.

Tadqiqot muammosi ehtiyojning kim tomonidan va qanday e’tirof etilishida ham namoyon bo‘ladi.

Kuchli ifoda qilingan talab katta ehtiyojni bildirishi mumkin, lekin doimo shunday emas. O‘z holatini ochiq ayta olmaydigan shaxsning ehtiyoji kamroq ko‘rinishi mumkin. Agar rahbar faqat faol murojaat qilganlarga resurs ajratsa, tashabbus tengsizlikni kamaytirish o‘rniga mavjud ovoz farqini takrorlashi mumkin. Bu maqolada tekshirilgan empirik natija emas, ehtiyojni baholash tartibida hisobga olinadigan normativ xavfdir. Muammo talab va ehtiyojni bir-biriga tenglashtirmaslikni talab etadi.

Maqolaning maqsadi ta’lim rahbarlarining ijtimoiy tashabbuslarida taqsimot adolati va teng imkoniyatlarni birlashtiradigan metodologik asos ishlab chiqishdir. Asosiy savol: cheklangan resurs sharoitida qaysi farqlangan yordam xolis deb asoslanishi mumkin va bu yordam kamsitish yoki imtiyozga aylanmasligi uchun qanday kafolatlar zarur? Savol samaradorlikni rad etmaydi, lekin eng arzon yoki eng ko‘p ishtirokchini qamrab oladigan variant har doim eng adolatli bo‘lishini ham taxmin qilmaydi. Taqsimotning qiymat mezonlari ochiq muhokama qilinadi.

Ilmiy hissa sifatida minimal ta’limiy kafolatlar, ehtiyojga sezgir ustuvorlik va qarorni qayta ko‘rish imkoniyati birlashtiriladi. Resursdan real imkoniyatga o‘tishda shaxsiy, tashkiliy va ijtimoiy sharoitlar alohida ajratiladi. Shuningdek, tashabbusning moliyaviy qiymati hisoblanayotganda ko‘rinmay qoladigan pedagogik va parvarish mehnati muammosi qo‘yiladi. Taklif aniq budjet normativi, tarif yoki tasdiqlangan ijtimoiy indeks emas. U taqsimot qarorining asoslarini tekshirish uchun konseptual konstruksiya bo‘lib, amaliy parametrlar keyingi empirik va huquqiy tahlilni talab qiladi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Materiallar korpusida inklyuziv ta’lim, moliyalashtirish, ta’limiy tengsizlik, adolat nazariyasi, imkoniyatlar yondashuvi va ijtimoiy takror ishlab chiqarish masalalari mavjud. Korpus barcha moliyalashtirish modellarining tizimli sharhi deb ko‘rsatilmaydi. Muayyan tashkilotning budjeti, ishtirokchi daromadi yoki individual ehtiyoji haqida birlamchi ma’lumot yig‘ilmadi. Shuning uchun hisobiy ifodalar real xarajatlarning qiymati emas, taqsimot muammosining mantiqiy tuzilishini ko‘rsatish uchun ishlatiladi.

Birinchi metod kategoriyalarni farqlashdir. Resurs ajratilgan vositani, foydalanish sharoiti undan amalda bahramand bo‘lish imkonini, natija esa faoliyat orqali erishilgan holatni ifodalaydi. Ushbu farq Robeynsning imkoniyatlar yondashuvi doirasidagi tahliliga tayanadi [7]. Maqola barcha farqlarni yagona shaxsiy qobiliyat ko‘rsatkichiga tushirmaydi. Bir xil resursdan foydalanishdagi tafovut nogironlik, vaqt rejimi, tashkiliy qoida yoki ijtimoiy majburiyatlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Har bir sababning empirik mavjudligi alohida tekshirilishi lozim.

Ikkinchi metod normativ qiyoslash bo‘lib, teng ulush, ehtiyojga qarab yordam va natijaga qarab rag‘batlantirish mezonlarini solishtiradi. Adolat haqidagi nazariy ish [4] turli me’yoriy yondashuvlarni muhokama qilishga asos beradi; Knightning teng imkoniyat va diskriminatsiya tahlili [6] esa barcha farqlangan munosabatni avtomatik adolatsiz yoki barcha teng munosabatni avtomatik xolis deb olmaslikka yordam beradi. Maqolada bu mezonlar turli vazifalarga xizmat qilishi va bir-birining o‘rnini bosa olmasligi ko‘rsatiladi.

Uchinchi metod institutsional-iqtisodiy rekonstruksiyadir. Maktabning ijtimoiy-iqtisodiy tarkibi va tengsizlikni takror ishlab chiqarish masalasi [3] resurs natijasini faqat individual sa’y-harakatga bog‘lamaslik uchun muhim. Florian inklyuziv va maxsus ta’limning o‘zaro munosabatini muhokama qiladi [5]; uning yondashuvi barcha yordamni tashqi bir xillik orqali baholashdan tiyilishga xizmat qiladi. Fraserning kapital va parvarish mehnati haqidagi tahlili [8] esa tashabbusning ko‘rinadigan budjeti bilan uni tutib turadigan ijtimoiy mehnat o‘rtasidagi farqni ochishga yordam beradi.

Tahlilda taqsimotning uch bosqichi ajratildi: ehtiyojni aniqlash, muqobillarni tanlash va natijani qayta ko‘rish. Har birida dalil, manfaat va normativ asos farqlandi. Fikriy vaziyatlar orqali bir xil summa, turli ehtiyoj va turli foydalanish sharoiti qiyoslandi; hech bir misol haqiqiy tashkilot ma’lumoti sifatida berilmadi. Taklif etilgan mezonlar empirik kalibrlanmagan. Ularning vazifasi qaysi ma’lumotlar yig‘ilishi va qaysi normativ tanlovlar ochiq ko‘rsatilishi kerakligini aniqlashdir; muayyan guruhga tayyor miqdorda mablag‘ ajratish haqida maslahat berish emas.

NATIJALAR

Teng ulushdan real imkoniyatni e’tirof etishga o‘tish. Birinchi natija taqsimotning adolatini resursning

bir xilligi bilan yakuniy baholab bo‘lmasligidir. Bir xil ulush shaffof va tushunarli qoida bo‘lishi mumkin, ammo u dastlabki sharoitlar o‘xshash bo‘lgan yoki aynan bir xil ehtiyoj qoplanayotgan holatdagina ayrim afzalliklarga ega. Sharoitlar turlicha bo‘lsa, teng ulush mavjud to‘siqni o‘zgarishsiz qoldirishi mumkin. Mualliflik yondashuvida farqlangan yordamning asosiy savoli kim ko‘proq olgani emas, qo‘shimcha vosita qanday real to‘siqni bartaraf etishga xizmat qilayotganidir.

Ehtiyoj shaxsning istagi bilan to‘liq bir xil emas. Istak muayyan xizmatni afzal ko‘rishni, ehtiyoj esa ta’limiy imkoniyatning muhim sharti yetishmasligini bildirishi mumkin. Biroq bu farq rahbarga odamning o‘z tajribasini inkor etish vakolatini bermaydi. Ehtiyojni tashqaridan bir tomonlama belgilash ham paternalizm xavfini tug‘diradi. Shu sabab ehtiyojni aniqlash professional dalil va manfaatdor shaxsning izohini birlashtirishi taklif etiladi. Bu ikki manba mos kelmaganda qarama-qarshilik yashirilmaydi, uning sababi ochiq ko‘rib chiqiladi.

Imkoniyatlar yondashuvi resurslardan foydalana olish sharoitlariga e’tibor qaratadi [7]. Maqolaning ta’limga tatbiqi shundan iboratki, o‘quv materialini tarqatish bilan undan mazmunli foydalanish imkonini yaratish alohida vazifalardir. Materialning formati, tilga tushunarliligi, yordamning mavjudligi va vaqt rejimi natijaga ta’sir qiladigan sharoit sifatida tekshirilishi mumkin. Ushbu omillarning barchasi har bir joyda muammo deb taxmin qilinmaydi. Tahlil ularni oldindan ko‘rinadigan qilib, resurs yetkazildi degan yakuniy hukmdan oldin foydalanish yo‘lini o‘rganishni talab qiladi.

Tengsizlikni takror ishlab chiqarish haqidagi tadqiqot [3] ta’lim natijasini individual intilishning bevosita o‘lchovi qilib olishga ehtiyotkor munosabatni talab etadi. Mazkur maqola undagi kontekstga xos xulosalarni O‘zbekiston tashkilotlari uchun statistik fakt sifatida ko‘chirmaydi. Undan olinadigan metodologik yo‘nalish shuki, kam natijani ko‘rgan rahbar darhol kam mas’uliyat haqida hukm qilmasligi kerak. Shaxsiy sa’y-harakat, muhit va tashkiliy to‘siqlar alohida tekshiriladi. Bu farq yordamni jazolash yoki mukofotlash mantig‘idan ajratishga imkon beradi.

Farqlangan yordam taqsimotda yashirin imtiyozga aylanmasligi uchun uning sababi e’lon qilinishi, qayta ko‘rilishi va maqsad bilan bog‘lanishi lozim. Qo‘shimcha resursdan foydalanish tugashi yoki ehtiyoj o‘zgarishi yordamni qayta ko‘rib chiqish uchun asos bo‘lishi mumkin. Biroq ehtiyojni har safar isbotlashga majbur qilishning o‘zi ham ortiqcha yuk yaratishi mumkin. Shuning uchun tekshiruv talabining mutanosibligi muhim: resursni himoya qilish shaxsning sha’ni va vaqtini cheksiz sarflash hisobiga bajarilmasligi kerak. Taqsimot tartibi ham adolatning bir qismidir.

Minimal kafolat va cheklangan budjet doirasidagi ustuvorlik. Ikkinchi natija taqsimotning ikki bosqichli normativ tuzilishini taklif etishdir. Birinchi bosqichda buzilishi mumkin bo‘lmagan minimal ta’limiy kafolatlar aniqlanadi. Ikkinchi bosqichda qolgan maqbul variantlar ehtiyoj, kutiladigan ta’limiy foyda va xarajat asosida solishtiriladi. Minimal kafolatning aniq huquqiy mazmuni ushbu maqolada belgilanmaydi; u tegishli kontekst va amaldagi me’yorlar bo‘yicha tekshirilishi kerak. Nazariy jihatdan bu farq ayrim asosiy imkoniyatlarni yuqori umumiy foyda evaziga chetga surmaslikka xizmat qiladi.

Agar eng zarur kafolatlarni ta’minlash ham mavjud budjetga sig‘masa, formula huquqiy yoki axloqiy muammoni yo‘qotmaydi. Bunday holatda resursni ko‘paytirish, kam ustuvor xarajatni qayta ko‘rish, xizmatni boshqa shaklda tashkil etish yoki yuqori vakolatli darajada masalani qo‘yish zaruriyati paydo bo‘lishi mumkin. Maqola resurs yetishmasligini shaxsni asosiy imkoniyatdan chiqarib tashlashga avtomatik ruxsat deb olmaydi. Cheklovning mavjudligi uni kim ko‘tarishi kerakligi haqidagi savolni yanada muhim qiladi.

Ehtiyojga sezgir ustuvorlik yagona tekshirilmagan vaznlar yig‘indisi orqali belgilanmaydi. Muallif avval to‘siqning jiddiyligi, yordamning zarurligi va muqobil yo‘l mavjudligini sifat jihatdan solishtirishni taklif etadi. So‘ng xuddi shu maqsadga kamroq resurs bilan erishadigan variantlar tekshirilishi mumkin. Bu yerda samaradorlik adolatga qarshi emas; u oldindan maqbul deb topilgan maqsadlarni oqilona amalga oshirish shartidir. Ammo arzon variant ayrim ishtirokchini amalda chetlashtirsa, uning tejamkorligi yetarli oqlov bo‘la olmaydi.

Moliyalashtirish instrumentlarini kengaytirish haqidagi tahlil [2] qo‘shimcha resurs izlash imkonini muhokama qilishga xizmat qiladi. Biroq tashqi mablag‘ning mavjudligi uning shartlarini tekshirish zaruratini bekor qilmaydi. Manzilli yordam homiy uchun ko‘rinadigan guruh bilan cheklanib, kamroq ko‘rinadigan

ehtiyojni chetga chiqarishi mumkinligi nazariy xavf sifatida ko‘riladi. Shu sabab ta’lim rahbari mablag‘ miqdori, foydalanish cheklovi va uzoq muddatli majburiyatni birgalikda baholashi kerak. Resurs jalb qilishning muvaffaqiyati taqsimotning adolatli ekanini avtomatik tasdiqlamaydi.

E’tirof, inklyuziya va yashirin mehnat xarajatlari. Uchinchi natija ehtiyojni e’tirof etish faqat qo‘shimcha resurs ajratish emas, shaxsni qaror haqidagi bilim manbai sifatida tan olishni ham anglatishidir. Rahbar kimga yordam kerakligini hal qilayotganda yordam oluvchining ovozi butunlay chetda qolsa, tashabbus yaxshi niyatli bo‘lsa ham bir tomonlama bo‘ladi. Ishtirok barcha qarorda cheksiz veto huquqi degani emas. U ehtiyojning mazmunini tushuntirish, qaror sababini bilish va noto‘g‘ri tasnifni tuzatishni so‘rash imkonini bildiradi. Bu jarayon taqsimotning protsessual qismidir.

Florianning maxsus va inklyuziv ta’lim munosabatiga doir ishi [5] tashqi bir xillikni inklyuziyaning yagona belgisi deb olmaslikka undaydi. Maqola bundan barcha maxsus yordam shakllari zararli yoki barcha alohida xizmatlar foydali degan xulosa chiqarmaydi. Mualliflik mezoni yordamning shaxsga real ishtirok imkonini berishi va uni asossiz chetlashtirmasligidir. Bir xil formatga majburiy joylashtirish bilan mazmunli ishtirok o‘rtasidagi farq saqlanadi. Muayyan xizmatning maqbulligi foydalanuvchi tajribasi va kontekst asosida tekshirilishi kerak.

Tashabbusning yashirin xarajati ko‘pincha uni amalga oshiradigan mehnatning to‘liq hisobga olinmasligida paydo bo‘lishi mumkin. Qo‘shimcha maslahat, oila bilan aloqa, moslashtirilgan material va hamrohlik vaqt talab qiladi. Agar bu vazifalar odatiy ish ustiga qo‘shilib, resursda aks ettirilmasa, loyiha qog‘ozda arzon, amalda esa ayrim xodimlarning doimiy ortiqcha mehnatiga tayangan bo‘lishi mumkin. Ushbu maqola bunday holatning tarqalishini o‘lchamaydi. U xarajat hisobida kimning vaqti ko‘rinmay qolayotganini tekshirish savolini qo‘yadi.

Fraserning parvarish va ijtimoiy takror ishlab chiqarish haqidagi tahlili [8] iqtisodiy faoliyatni tutib turadigan, ammo to‘liq tan olinmaydigan mehnatga e’tibor qaratadi. Ta’lim rahbarligi uchun maqolaning bundan kelib chiqadigan o‘z taklifi shuki, ijtimoiy tashabbusning barqarorligini faqat moliyaviy hisobot bilan baholash yetarli emas. Uni davom ettirish uchun pedagoglar va oilalardan qancha vaqt, emotsional kuch va tashkiliy yordam talab qilinayotgani ham o‘rganilishi kerak. Bunday mehnatni tan olish uni cheksiz ravishda majburiylashtirishni emas, yukni xolis taqsimlashni nazarda tutadi.

Ta’limdagi teng imkoniyat shaxslarning bir xil natijaga erishishini majburan ta’minlash bilan aynanlashtirilmaydi. Maqola natijalar xilma-xilligini tan oladi, ammo ular asosiy imkoniyatning asossiz cheklanishi natijasi emasligini tekshirishni talab qiladi. Knight muhokama qilgan imkoniyat tengligi masalasi [6] shu farqni aniqlashtirishga yordam beradi. Rahbarning vazifasi hammani bir xil qilish emas, farqlarning qaysi qismi maqbul tanlov, qaysi qismi bartaraf etilishi mumkin bo‘lgan to‘siq bilan bog‘liqligini o‘rganishdir. Bu farq dalilsiz taxmin qilinmaydi.

Adolatga sezgir taqsimotning tahliliy matritsasi. Jadval taqsimotning turli bosqichlarida beriladigan savollarni birlashtiradi. Unda ehtiyoj, budjet va protsessual kafolat alohida ustunlarda ko‘rsatilgan. Matritsa barcha shaxslar uchun bir xil yordam hajmini belgilamaydi va tayyor moliyaviy norma emas. U mablag‘ ajratilgani haqidagi ma’lumotni real foydalanish va yuk taqsimoti haqidagi ma’lumot bilan bog‘lash uchun ishlab chiqilgan.

1-jadval. Ijtimoiy tashabbuslarda adolatli resurs taqsimotini tekshirish mezonlari

Tahlil bosqichi	Adolat savoli	Iqtisodiy savol	Protsessual kafolat
Ehtiyojni aniqlash	Kimning to‘sig‘i kam ko‘rinmoqda?	Qaysi yordam zarur, qaysi biri muqobil?	Shaxsning izohi va dalilni birga ko‘rish.
Minimal kafolat	Nimani oddiy foyda bilan almashtirib bo‘lmaydi?	Zarur minimumning resurs talabi qanday?	Kafolat mezonlarini oldindan aniqlash.
Ustuvorlik	Qaysi to‘siq jiddiyroq va bartaraf etiladigan?	Maqbul variantlar orasida tejam qaysi?	Tanlov sabablarini ochiq ko‘rsatish.
Ijro	Resurs real ishtirokka aylanayaptimi?	Kimning mehnati hisobga olinmagan?	Yuk va yordam shartlarini kelishish.

Tahlil bosqichi	Adolat savoli	Iqtisodiy savol	Protsessual kafolat
Qayta ko‘rish	Ehtiyoj yoki sharoit o‘zgardimi?	Davomiy majburiyat sig‘adimi?	Xolis e’tiroz va qayta baholash yo‘li.

Amaliy tekshiruvda matritsa bir xil yordam olgan, ammo undan turlicha foydalangan ishtirokchilar holatini solishtirishga imkon berishi mumkin. Bu solishtirish individual ma’lumotni oshkor qilishni talab etmaydigan, himoyalangan shaklda tashkil qilinishi lozim. Natijadan shaxsni ayblash uchun emas, resurs bilan imkoniyat o‘rtasidagi uzilishlarni aniqlash uchun foydalaniladi. Shu tariqa adolatli taqsimot bir martalik buyruq emas, ma’lumot va ehtiyoj o‘zgarganda tuzatiladigan jarayon sifatida ko‘riladi.

Taqsimot mezonining izchilligini tekshirishda bir xil ehtiyoj bildirgan, lekin turli mavqega ega shaxslar bo‘yicha qarorlar qiyoslanishi mumkin. Farq aniqlanishining o‘zi adolatsizlikni darhol isbotlamaydi: tegishli sharoitlar boshqa bo‘lishi mumkin. Lekin bunday sharoit ko‘rsatilmasa, qaror qo‘shimcha asos talab qiladi. Shu tariqa mualliflik matritsasi farqlangan yordamni rad etmaydi, uning sababini ochishga majbur qiladi. Ayni vaqtda ehtiyoj tugaganidan keyin yordamni o‘zgartirish ham jazolash sifatida emas, oldindan ma’lum mezon doirasida tushuntirilishi lozim. Izchil asos va qayta ko‘rish yo‘li taqsimotdagi shaxsiy ixtiyorning chegarasini belgilaydi.

MUHOKAMA

Ehtiyojga sezgir taqsimotga qarshi birinchi e’tiroz uning teng munosabat tamoyiliga zid ko‘rinishidir. Bu e’tiroz tenglik bir xil ulush sifatida tushunilganda paydo bo‘ladi. Maqolada esa farqlangan yordam faqat tekshiriladigan to‘siqni bartaraf etish va real imkoniyatga erishish bilan asoslanishi mumkinligi aytiladi. Shaxsning tanishligi, rahbarga yaqinligi yoki murojaatning ta’sirchanligi asos bo‘la olmaydi. Demak, farqlanishning o‘zi emas, uning mezoni hal qiluvchidir. Mezon ochiq va qayta ko‘riladigan bo‘lmasa, yordam imtiyozga aylanishi mumkin.

Ikkinchi e’tiroz ehtiyojlarni baholash juda ko‘p axborot talab qilishi va ma’muriy xarajatni oshirishidir. Bu xavf mavjud; ayniqsa har bir yordam uchun murakkab hujjat to‘plash talab qilinsa, tizimning o‘zi yangi to‘siq yaratadi. Muallif mutanosib tekshiruvni taklif etadi: qaror uchun zarur bo‘lmagan shaxsiy ma’lumot yig‘ilmasligi, takroriy ma’lumotdan foydalanishning qonuniy va himoyalangan yo‘li ko‘rilishi, ehtiyojning o‘zgarish darajasiga mos qayta ko‘rish muddati belgilanishi kerak. Aniqlik talabi insonni doimiy tekshiruv obyekti qilib qo‘ymasligi lozim.

Uchinchi e’tiroz samaradorlikning cheklanishiga taalluqli. Eng katta umumiy foyda beradigan tashabbus o‘rniga eng ko‘p yordamga muhtoj guruhga resurs ajratish ayrim ko‘rsatkichlarda kamroq natija berishi mumkin. Maqola bunday taranglikni yashirmaydi. Biroq foyda ko‘rsatkichi kimning yutug‘ini va qaysi vaqt ufqini hisoblayotgani so‘raladi. Asosiy imkoniyatning saqlanishi, chetlanishning oldini olish va ta’limiy ishtirokning davomiyligi qisqa muddatli hajm ko‘rsatkichidan farq qiladi. Mezon tanlovining o‘zi normativ qaror bo‘lib, faqat texnik hisobga topshirilmaydi.

Yondashuvning yana bir chegarasi rahbarning vakolat doirasidir. Ta’lim tashkiloti jamiyatdagi barcha tengsizlikni bartaraf eta olmaydi. Ushbu holat uning o‘z qarorlari yaratadigan asossiz to‘siqlar uchun mas’uliyatini bekor qilmaydi, lekin kutilmani mutanosib qo‘yishni talab qiladi. Maqola tashkilot darajasida aniqlanishi va o‘zgartirilishi mumkin bo‘lgan sharoitlarga e’tibor qaratadi. Kengroq moliyaviy yoki ijtimoiy muammolar yuqori darajadagi siyosat va hamkorlikni talab qilishi mumkin. Bunday chegaralarni ochiq ko‘rsatish mas’uliyatdan qochish emas, uning adresatini aniqlashdir.

Kelgusidagi empirik ish resurs ajratish qarorlari bilan undan real foydalanish yo‘lini qiyoslashi mumkin. Faqat ajratilgan summa va qamrov soni emas, to‘siqning kamayishi, vaqt yuki, yordamdan chiqish sabablari va e’tirozlarning ko‘rib chiqilishi ham tahlil qilinadi. Bu maqolada ushbu ma’lumotlar mavjud emas. Shu sabab taklif etilgan yondashuvning iqtisodiy foydasi yoki tengsizlikni kamaytirish darajasi tasdiqlanmagan. Uning hozirgi ilmiy qiymati taqsimot qarorida ko‘pincha bir-biriga qo‘shib yuboriladigan resurs, ehtiyoj, imkoniyat va natijani izchil ajratishidadir.

Ehtiyojni e’tirof etishning axloqiy tomoni yordam oluvchini faqat kamchilik egasi sifatida belgilab qo‘ymaslikni ham talab qiladi. Shaxsning o‘z tajribasi, tanlovi va mavjud salohiyati tahlilda saqlanishi kerak. Taqsimot jarayoni uni passiv qabul qiluvchi deb emas, yordam mazmunini tushuntirish va qayta ko‘rishda ishtirok etadigan subyekt sifatida ko‘rsa, normativ asos kuchayadi. Biroq bunday ishtirok yordamni olish uchun qo‘shimcha mehnat yoki minnatdorlik namoyishi talabiga aylantirilmasligi lozim.

Resurs cheklovi barcha qarorni oqlaydigan dalil sifatida ishlatilmasligi kerak. Qaysi xarajatlar muqarrar, qaysilari qayta taqsimlanishi mumkinligi alohida ko‘rsatiladi. Xuddi shuningdek, adolatga havola ham moliyaviy intizomdan voz kechishni anglatmaydi. Mualliflik yondashuvida axloqiy maqsad va iqtisodiy hisob bir-birini tekshiradi: hisob taklifning amalga oshish shartini, adolat esa uning kimga qanday ta’sirini ochadi. Ularning hech biri ikkinchisini to‘liq almashtirmaydi.

Taqsimot mezonining axloqiy izchilligi uning foyda oluvchisi o‘zgarganda ham saqlanishi kerak. Fikriy vaziyatda xuddi bir ehtiyoj avval rahbarga yaqin, keyin esa tanqidiy munosabatdagi shaxs tomonidan bildiriladi. Tegishli sharoitlar o‘zgarmasa, yordam haqidagi mezon ham shaxsiy munosabat sabab almashmasligi lozim. Bu yordamning har bir miqdori

teng bo‘lishi kerak degani emas; farq bo‘lsa, uning ehtiyoj va maqsad bilan bog‘liq sababi ko‘rsatiladi. Shunday sinov normativ mezon bilan yashirin favoritizmning chegarasini konseptual aniqlashga xizmat qiladi.

Yordamning vaqt ufqi ham muhimdir. Bir martalik xarid bilan davomiy xizmat bir xil moliyaviy majburiyat yaratmaydi. Masalan, moslashtirilgan vosita olingach uni saqlash, yangilash va undan foydalanishni o‘rgatish talabi paydo bo‘lishi mumkin. Bu fikriy misol aniq mahsulot tavsiyasi emas. Uning vazifasi rahbar tashabbusida boshlang‘ich mablag‘ bilan keyingi majburiyatni ajratishdir. Qisqa muddatli yordam uzoq muddatli qaramlik yoki bajarib bo‘lmaydigan va’daga aylanmasligi uchun resursning davomiyligi oldindan tekshirilishi kerak. Aks holda dastlabki teng imkoniyat keyingi uzilish bilan yo‘qolishi mumkin.

Taqsimotda muvaffaqiyatni yordam olganlar soni bilangina ko‘rsatish ham yetarli emas. Keng qamrov minimal to‘siqni hal qilmagan bo‘lishi, torroq yordam esa muhim imkoniyatni ochishi mumkin. Biroq bundan tor qamrov doimo yaxshiroq degan xulosa chiqmaydi. Maqola sonli va mazmuniy ko‘rsatkichlarni bir-biriga qarshi qo‘ymaydi; ular qaysi savolga javob berayotganini aniqlashni taklif etadi. Qaror mazmuni, resursning yetarliligi va foydalanishning davomiyligi birgalikda baholanishi zarur.

XULOSA

Tadqiqot ta’lim rahbarlarining ijtimoiy tashabbuslarida teng resurs, teng imkoniyat va real foydalanish o‘rtasidagi farqni asosiy tahliliy birlik sifatida ajratdi. Bir xil ulush har doim bir xil imkoniyat bermaydi, farqlangan yordam esa uning maqsadi va mezoni tekshirilgandagina adolatli deb asoslanishi mumkin. Ehtiyojni baholashda tashqi dalil bilan shaxsning o‘z holati haqidagi izohi birlashtirilishi, faol talab bildirish imkoniyati ehtiyojning yagona o‘lchovi qilib olinmasligi kerak. Mualliflik natijasi sifatida minimal kafolatlar, ehtiyojga sezgir ustuvorlik va qarorni ochiq qayta ko‘rishni bog‘lovchi taqsimot yondashuvi taklif etildi. Budjet cheklovi taklifning amalga oshish imkonini tekshiradi, ammo qaysi manfaat ustuvor bo‘lishi kerakligini o‘z-o‘zidan hal qilmaydi. Shu sabab iqtisodiy samaradorlik oldindan asoslangan maqsadlar doirasida, insonning asosiy imkoniyatlarini oddiy foyda bilan almashtirmagan holda baholanishi lozim. Tashabbusning haqiqiy xarajatida pedagoglar va oilalar zimmasidagi ko‘rinmay qoladigan mehnat ham hisobga olinishi taklif qilindi. Inklyuziya tashqi bir xillik emas, shaxsning mazmunli ishtiroki uchun zarur sharoit sifatida talqin etildi. Mazkur mezonlar tayyor budjet normativi yoki empirik tekshirilgan moliyaviy model emas. Ularning amaliy qiymati ehtiyoj, resurs va foydalanish yo‘li haqidagi ma’lumotlar orqali tekshirilishi zarur. Asosiy xulosa shuki, ijtimoiy tashabbusning adolatliligi ajratilgan mablag‘ning miqdoridagina emas, bu mablag‘ kimning imkoniyatini qanday kengaytirishi va uning yukini kim ko‘tarishida namoyon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Zakirova L. Inklyuziv ta’limning muammo va yechimlari // Qo‘qon universiteti xabarnomasi. 16. 2025. (p. 157–159). DOI: 10.54613/ku.v16i.1330.

2. Karlibaeva G. Oliy ta’lim tizimini moliyalashtirishni samarali tashkil etish uchun zamonaviy moliyaviy instrumentlardan foydalanishni kengaytirish yo‘llari // Innovations in Science and Technologies. 2(4). 2025. (p. 455–464). https://innoist.uz/index.php/ist/article/view/1129

3. Керша Ю.Д. Социально-экономическая композиция школы как фактор воспроизводства неравенства в образовании // Вопросы образования. № 4. 2020. (p. 85–112). DOI: 10.17323/1814-9545-2020-4-85-112.

4. Канарш Г.Ю. Справедливость // Философская антропология. 4(1). 2018. (p. 244–262). DOI: 10.21146/2414-3715-2018-4-1-244-262.

5. Florian L. On the necessary co-existence of special and inclusive education // International Journal of Inclusive Education. 23(7–8). 2019. (p. 691–704). DOI: 10.1080/13603116.2019.1622801.

6. Knight C. Discrimination and Equality of Opportunity // The Routledge Handbook of the Ethics of Discrimination. London: Routledge. 2018. (p. 140–150). DOI: 10.4324/9781315681634-14.

7. Robeyns I. Wellbeing, Freedom and Social Justice: The Capability Approach Re-Examined. Chapter 2: Core Ideas and the Framework // Cambridge: Open Book Publishers. 2017. (p. 21–88). DOI: 10.11647/OBP.0130.

8. Fraser N. Contradictions of Capital and Care // New Left Review. 100. 2016. (p. 99–117). https://newleftreview.org/issues/ii100/articles/nancy-fraser-contradictions-of-capital-and-care